



GINTARAS KABELKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

PRIEŠTAROS LIETUVOS MARKSISTINĖJE FILOSOFIJOJE SOVIETMEČIU

Controversies in Lithuanian Marxists Philosophy
During Soviet Period

SUMMARY

The paper deals with the question of variety and contradictions coming from conceptual assumptions in Lithuanian Marxist philosophy during the Soviet period. The problem of controversies in Soviet Marxism is discussed. It is stated that the most important contradiction of Lithuanian Marxism lies in the dialectics based on the subjective and objective factors (or: economical social macrostructure and individual microstructure, base and superstructure, material and ideal etc.). By introducing propositions that did not fit (or even oppose) official dogmas, philosophers who stressed the prime factor magnified a little the boundaries of Marxism. The overestimated subjective factor development is indicated by the emergence of anti-Marxist attitudes in official Soviet philosophical discourse.

SANTRAUKA

Straipsnyje atskleidžiama sovietmečio Lietuvos marksistinės filosofijos konceptualių prielaidų įvairovė bei prieštaravimai. Aptariama sovietinio marksizmo prieštaravimo problema, nurodomos toliau tyrinėtinos prieštarų prielaidų grupės. Argumentuojama, kad viena svarbiausių šios filosofijos Lietuvoje prieštarų glūdi vadinamojo objektyviojo ir subjektyviojo veiksnio (arba ekonominės socialinės makrostruktūros ir individualios mikrostruktūros, materialumo ir idealumo, bazės ir antstato) dialektikoje. Glaustai pristatomos šių prieštarų istorinės ištakos. Eksplicuojami subjektyviojo veiksnio preferencijų konkretūs atvejai, apibūdinamos jų funkcijos, parodoma šio veiksnio sureikšminimo plėtotė, peržengusi marksizmo ribas ir lėmusi su oficialiomis ideologinėmis dogmomis nederančių (ar netgi jiems prieštaraujančių) teiginių radimąsi oficialiajame sovietmečio filosofiniame diskurse.

RAKTAŽODŽIAI: Lietuvos filosofija, marksizmas, sovietinis laikotarpis, subjektyvusis veiksnys, objektyvusis veiksnys.
KEY WORDS: Lithuanian philosophy, marxism, soviet period, subjective factor, objective factor.

IVADAS

Vienas žymiausių Lietuvos filosofų marksistų A. Lozuraitis jau nepriklausomybės priešaušriu, apžvelgdamas ir vertindamas sovietinio laikotarpio Lietuvos filosofiją, kurios palyginti svarbus dalyvis ir pats buvo, užsimena apie jos prieštarų, polemikos, kritikos, saviraiškos ir teorinių nuostatų konfrontacijos stygių:

Dėl to kaltas ne vien anas originalumo stygius, o daugiausia tai, kad ideologizuotos filosofijos kontekste polemika neišvengiamai įgyja kaltinimo reikšmę. Juk polemikoje susiduria dvi nuomonės, o teisinga iš jų geriausia atveju tegalinti būti viena. Todėl polemikoje būtina atskleidžias klystantis, nukrypstantis, nesuprantantis, kuris ir turi būti demaskuotas. Ar reikia stebėtis, kad tokiomis sąlygomis kritika suvokiama kaip asmeninis įžeidimas, kaip susidorojimo siekimas ir pan. (Lozuraitis 1989).

Tai reikštų, kad toji filosofija buvusi neprieštaringa, t. y. monolitiška, negyvybinga, dirbtinė, „monotoniškai vienoda“, dogmatiška. Prieštarų nėra ten, kur nėra mąstymo laisvės. Nepriklausomybės laikotarpiu daugiausia buvo plėtojama būtent tokia sovietmečio Lietuvos filosofijos samprata. Toks supratimas, drįsime teigti, esąs paviršutiniškas ir supaprastintas, stalinistinio laikotarpio bruožus perkeliantis visam sovietmečiui, visiškai ignoruojantis jo dinamiką bei neatsižvelgiantis į konkrečią istorinę medžiagą.

Pamažu radosi tvirtinimų (kurie tik konstatavo akivaizdų, bet ne visų pripažintą faktą), kad greta privalomojo prievartinio marksizmo sovietmečiu būta ir

nemarksistinės (t. y. analitinės, fenomenologinės, hermeneutinės ir kt.) filosofijos bei filosofijos istorijos tyrimų. Bet ir toks dvilypis šios filosofijos vaizdiny yra pernelyg abstraktus, apeinantis paties *marksizmo* įvairovę atskleidžiančias konkrečias detales. Taigi šiame straipsnyje argumentuojama, kad sovietinė marksistinė filosofija Lietuvoje nebuvo monolitiška, jai būdinga tam tikra teorinių prielaidų įvairovė ir kismas: stalinistinio laikotarpio totalų dogmatizmą ir vienodumą pamažu keitė auganti, gausėjanti ir įvairėjanti filosofinė kultūra, kuri vėlyvučiu sovietmečiu virto mažai ką su sovietinėmis vertybėmis turinčiais filosofiniais tekstais, kuriuose dėstytos idėjos ir problemos, pasirodžiusios vertos jas plėtoti ir laisvės sąlygomis. Čia neįtrauksime *perestroikos* laikų (maždaug nuo 1987 m.) tekstų, kuriuose įvairi sovietinės sistemos kritika (tiesa, vis dar prižiūrima bei normuota) jau tapo vos ne privaloma kiekvienam (ypač publicistiniam) rašiniui.

Teorinių prielaidų įvairovei atskleisti vartojama „prieštaros“ sąvoka – lietuviškasis termino „kontroversija“ atitikmuo: tai ne tik tiesiog skirtingų, bet viena kitai prieštaraujančių, viena kitą kritikuojančių ar neigiančių teorinių nuostatų egzistavimas. Prieštaravimas gali būti eksplisicinis, pasireiškiantis atvira polemika ar kritika, arba implicitis ir įžvelgiamas tik tada, kai konkreiti teorinė nuostata analizuojama ne izoliuota, bet viso laikotarpio probleminiam kontekste. Anksčiau cituotasis A. Lozuraitis atkreipė dėmesį tik į atvirą

polemiką, bet išleido iš akių dažnai svarbesnes *implicitines* prieštaras, daug labiau prisidedančias prie marksistinės filosofijos įvairialypumo. Šiame straipsnyje supažindinama su konkrečiomis ryškesnėmis (anaiptol ne visomis) *abiejų* tipų prieštaromis, eksplikuojamos kai kurių jų konceptualios prielaidos bei funkcijos tuometiniame filosofiniame ir ideologiniame diskurse; dėl vietos stokos nurodomi marksizmo prieštarų tolesnių tyrimų probleminiai apmatai. Prieštaringos teorinės nuostatos dažniausiai savaime nėra konceptualiai vertingos ar originalios, tačiau neišvengiamai turi politinį krūvį: jos dažnai vienaip ar kitaip oponuoja oficialiai priimtoms pažiūroms, siekia jas papildyti, pataisyti ar

netgi pakeisti. Tokios intencijos (atsižvelgiant į tuometinį kontekstą) laikytinos kūrybiškumo ir tam tikros politinės drąsos apraiškomis. Pats prieštarų eksplikavimas sovietinėje filosofijoje yra reikšmingas būtent dėl pradžioje minėtų paviršutiniškų apriorinių vaizdinių dekonstrukcijos ir marksistinio filosofavimo tam tikros laisvės sovietmečiu konstatavimo. Konceptualių nuostatų pliuralizmo marksizme eksplikacija taipogi pateikia šios filosofijos krypties probleminės struktūros rafinuotesnį vaizdinį bei gali prisidėti ir prie gana abstrakčios, iki galo neeksplikuotos (bet vertinant sovietinį marksizmą itin paplitusios) „dogmatinio“ ir „nedogmatinio“ marksizmo perskyros sukonkretinimo.

SOVIETINIO MARKSIZMO PRIEŠTARINGUMO PROBLEMA

Nors Lietuvoje, kaip minėjome, vyrauja „monolitinio“ sovietinio marksizmo vaizdiny, tačiau Vakarų mokslininkų nuo praėjusio amžiaus vidurio plėtojamoje filosofinėje sovietologijoje fiksuojamos įvairios šio marksizmo prieštaros, kai kurios netgi laikomos atskiromis sovietinio marksizmo mokyklomis. Vakarų sovietologai marksizmo diskusijų randa visais Sovietų Sąjungos gyvavimo laikotarpiais, netgi pačiais tamsiausiais stalinizmo metais. Didžiausia visoje sovietinėje mokslo filosofijoje (platesne prasme – dialektiniame materializme) laikoma vadinamųjų „epistemologistų“ ir „ontologistų“ kontroversija (apie ją plačiau žr.: Graham 1987: 28; Vihalemm 2010: 209–213; Zweerde 1997: 46), plėto-ta praėjusio amžiaus 8–9 dešimtmetyje.

Nors minėtieji terminai suponuoja akademinę problematiką, tačiau šis ginčas grindžiamas daugiau politiniais motyvais. „Ši diskusija, kaip ir jų pirmtakės, vykusios trečiajame dešimtmetyje, išsiplėtojo į politinio pobūdžio ginčą tarp tų filosofų, kurie norėjo atmesti dialektinio materializmo kaip visuotinės filosofinės sistemos sampratą, ir „ideologų“, siekusių tokią sampratą išsaugoti. Tačiau visas šis ginčas parodė kai kurių sovietinių filosofų gebėjimą laisvai plėtoti savašias mintis“ (žr. Zweerde 1997: 46). Pirmieji – epistemologistai – pasisakė už filosofijos ir gamtotyros problematikos atskyrimą, kritikuodami ankstesnę sovietinių filosofų kartą dėl tokio atskyrimo nesuvokimo. Epistemologistų požiūriu, mokslo filosofai neturėtų svarstyti konkrečių

mokslinių klausimų (pavyzdžiui, Visatos kilmės problemos) suderinamumo su marksizmo principais problemos, nes tada jie neišvengiamai kišasi į konkrečias mokslo sritis (viršydami savo kompetenciją) bei rizikuoja sukompromituoti marksizmą, susiedami jį su tokiomis mokslo teorijomis, kurios vėliau gali būti pripažintos klaidingomis. Ontologistai, priešingai, tebegynė nuomonę, kad dialektinio materializmo dėsniai yra „ontologiški“, t. y. jie realiai galioja organinėje ir neorganinėje materijoje, kurią tiria fizikai, chemikai ir biologai. Ontologistams buvo tiesiog būtina rasti dialektinio materializmo vertės įrodymų gamtos mokslų teorijose ir tyrimų rezultatuose (žr. Graham 1987: 28).

Neabejotina, kad šios prieštaros atgarsių ir savitų variacijų gausu ir lietuviškajame marksizme (mokslinio pažinimo, mokslo statuso, gamtotyros klausimų metodologinę problematiką intensyviai nagrinėjo ir E. Meškauskas su savo mokiniais, ir šiai mokyklai nepriklausiusieji Lietuvos marksistai), tačiau tai reikalauja atskiro nuodugnaus tyrimo. Epistemologistų ir ontologistų prieštarai ir konceptualiomis prielaidomis, ir ideologiniais motyvais gimininga istoriškai ankstesnė formaliosios ir dialektinės logikos konfrontacija, kurios atgarsiai Lietuvoje aptinkami ankstyvuju sovietmečiu. Dar vienas, nors visais požiūriais ir ne itin žymus, bet istoriškai neapeitinas, lietuviškojo marksizmo prieštarų mazgas aptinkamas mokslo ir technikos bei jų revoliucijos statuso bei dorovinių, kultūrinių ir kitokių jos padarinių svarstymuose (jie glaustai apžvelgti: Kabelka 2019:

524–525). Prieštarų prielaidų susidūrimas itin ryškus ir marksistinės filosofijos istoriografijos subdisciplinoje – vadinamojoje šiuolaikinės buržuazinės filosofijos kritikoje: ši kontroversija yra aptarta ankstesniuose tyrimuose (žr. 210–217). Kita prieštarų grupė randama marksistinio (tuomet vadinto „moksliiniu“) ateizmo metodologinių principų bei religijos socialinio statuso svarstymuose. Pastarosios dvi prieštarų grupės iš kitų išskiria tuo, kad jose vyrauja eksplicitinė kritika, kartais įgyjanti politinį atspalvį ir netgi priartėjanti prie tam tikrų sankcijų marksizmo „eretikams“ ribos.

Taigi identifikuojame bent penkias Lietuvos marksizmo prieštarų grupes, randamas skirtingose marksistinės filosofijos disciplinose. Apibendrinant konstatuotina, kad visų jų (išskyrus mokslo ir technikos svarstymų) atsiradimo svarbiausia priežastis yra sustabarėjusių stalinistinio laikotarpio dogmų adeptų susidūrimas su besikeičiančia sovietine filosofine kultūra. Šie adeptai užsispyrusiai laikėsi (galbūt dėl savo konservatyvumo ir tam tikro politinio bei intelektualinio naivumo ir nelankstumo) Stalino laikais suformuluotų ideologinių standartų (filosofijos atveju paminėtini: partiškumo principas, ideologinės kovos su klasiniais priešais aspektas, su juo susijęs teorinių nuostatų tendencingumo pateisinimas, filosofijos, kaip šios kovos praktinio įrankio, samprata, kapitalistinio ir sovietinio mokslo supriešinimas ir pan.) ir priešišškai traktavo bet kokius sovietinio filosofinio mąstymo pokyčius. Toliau plačiau panagrinėsime dar vieną – šeshtąją – prieštarų rūšį.

SUBJEKTYVIOJO IR OBJEKTYVIOJO, ARBA DVASINIO IR MATERIALAUS, VEIKSNIO PRIEŠTARA

Šiame straipsnyje sieksime pagrįsti teiginį, jog Lietuvoje marksistinės filosofijos vienos svarbiausių prieštarų šaknys glūdi vadinamojo subjektyviojo ir objektyviojo veiksnio dialektikoje, tiksliau, šio dialektinio santykio įveikoje, kai šių dviejų polių dialektinė įtampa „išmagnetinama“ ir tokiu būdu pirmenybė teikiama vienam šio santykio nariui. Dažniausiai sovietinio marksizmo oficialioji versija buvo linkusi izoliuoti ir sureikšminėti objektyvųjį, o kai kurie kūrybiškiau, laisviau mąščiusieji marksistai – subjektyvųjį veiksnį. Abu šie veiksniai nėra vienalyčiai, jie įkomponuoti įvairiose filosofinėse ir sociologinėse problemose – asmens, dorovės, dvasingumo, visuomeniškumo, kūrybos, pažinimo ir pan. Platesne prasme objektyvųjį veiksnį galime laikyti baze, makrostruktūra, materialumu, nuo jo neatsiejami tokie mąstymo bruožai kaip redukcionizmas, determinizmas; priešingas, subjektyvusis, veiksnys sietinas su idealumu, individualumu, subjektyvumu, laisve, mikrostruktūra, antstatu ir pan.:

„Istoriniame materializme „subjektyviojo veiksnio“ ir „objektyvių sąlygų“ sąvokos išreiškia santykį tarp žmogaus sąmoningos veiklos ir aplinkybių, kuriomis jis veikia. Priimta, jog visuomeninė būtis yra visuomenės ekonominės formacijos bazė, o visuomeninė sąmonė – antstatas. Visuomeninę būtį laikydamas pirmine, o visuomeninę sąmonę – antrine, istorinis materializmas įrodinėja, kad objektyvios sąlygos atlieka *lemiamą* vaidmenį, nes jos sąlygoja, pirma, tam tikrų istorinių uždavinių sprendimo būtinybę, taigi ir žmonių

veiklos kryptingumą, ir antra, – tų uždavinių sprendimo realią galimybę“ (Глезерман 1973: 41).

Analogiškas formuluotes aptinkame ir klasikiniame *Marksistinės filosofijos pagrindų* vadovėlyje. Jame vienareikšmiškai pabrėžiamas lemiamas bazės vaidmuo antstato atžvilgiu (žr. Afanasjevas 1961: 199–200), kartu pripažįstamas ir aktyvus antstato (t. y. dvasinės kultūros) vaidmuo. Tačiau šis aktyvumas iš esmės redukuojamas tik į idėjų klasinę paskirtį: „Atsiradęs ant ekonominės bazės, antstatas vaidina *aktyvų vaidmenį* jos vystymesi. Klasinėje antagonistinėje visuomenėje viešpataujančios idėjos bei įstaigos padeda saugoti ir stiprinti jos ekonominę bazę. Jos grindžia viešpatavimą tos klasės, kuriai tarnauja <...>“ (201). Sovietinio marksizmo tyrėjai ir kritikai ne kartą yra priekaištavę dėl objektyvių kriterijų (pvz., etikoje) pervertinimo ir subjektyvumo nepaisymo: tokia nuostata etikoje teigianti moralinę būtinybę ir ignoruojanti moralinę laisvę, be kurios nėra ir moralinės atsakomybės (žr., pvz., Кузнецов 2011: 31–32). Dorovinių normų socialinis sąlygotumas taipogi negarantuoja, jog kiekvienas kurios nors socialinės grupės atstovas automatiškai laikysis iš anksto nustatytų etinių principų.

Ši priešara nėra tik sovietinio marksizmo bruožas: jos ištakas marksizmo istorijos tyrėjai įžvelgia jau XIX a. pab.–XX a. pradžioje. Antai G. Ritzeris (plačiau žr. Ritzer 2007: 161–163) teigia, kad pats

K. Marxas dažnai reikšdavosi kaip ekonominis deterministas: jis sureikšmino ekonominę sistemą įrodinėdamas, jog ši lemia visas kitas visuomenės sritis (politiką, religiją, pasaulėžiūrą ir pan.). Tačiau nepaisant to, K. Marxas kaip dialektikas negalėjo užimti deterministinės pozicijos: dialektikos požiūriu tarp skirtingų visuomenės dalių egzistuoja nuolatinis abipusis ryšys ir poveikis: politikos, religijos ir pan. negalima paversti vien „šalutiniais reiškiniais“, visiškai sąlygotais ekonomikos – jie veikia ekonomiką lygiai taip pat, kaip ir ši juos. Deterministinę marksizmo interpretacijos kryptį nustatė F. Engelsas, K. Kautsky ir kiti, ji buvo vyraujanti marksizmo forma II internacionalo (1889–1914) laikotarpiu. Šis ekonominis determinizmas susilaukė kritikos dėl marksizmo dialektinės prigimties ignoravimo ir iš to kylančio konkrečiau žmogaus veiksmų ir minčių reikšmės sumenkinimo. Taigi XX a. pradžioje radosi kitojų, ekonominiam determinizmui opnuojančių, marksizmo kryptių. Viena marksistų grupė (pirmiausia G. Lukácsas, K. Korschas ir kt.), siekusi papildyti marksistinę teoriją subjektyviuoju veiksniu, atsigrėžė į marksizmo hėgelišką šaknis, gaivindama visuomeninio gyvenimo subjektyviųjų ir objektyviųjų veiksmų dialektiką. „Deterministai“, „objektyvistai“ dar vadinti „moksliniais marksistais“, „struktūralistais“, o „subjektyvistai“ – „humanistais“, „voliuntaristais“, „kritiniais marksistais“ (žr. Gouldner 1980: 253) ir pan.

„Moksliniai marksistai pabrėžė, kad Marxas atrado objektyvius ir būtinus istorijos dėsnius, humanistiniai neomarksistai tam

priešpriešino tezę, kad scientistinis klasikinio marksizmo determinizmas iš tikrųjų buvo Engelso kūrinys, vulgarizuojantis ir iškreipiantis autentišką Marxo filosofijos turinį“ (Walicki 2005: 38).

Taigi marksizmo istorikai dėl deterministinių tendencijų radimosi ir įsitvirtinimo dažnai yra linkę kaltinti F. Engelsą, kuris esą sąlygojo dviejų marksizmo ortodoksijos formų – II internacionalo klasikinės ortodoksijos ir marksistinės-lenininės neo-ortodoksijos – radimąsi (žr. 142).

Žinoma, detali ir argumentuota marksizmo pavidaļu įvairovės analizė negali būti atlikta šiame straipsnyje, todėl apsiribosime konstatavimu, jog Lietuvos marksistinėje filosofijoje esama teorinių prielaidų prieštarų, atkartojančių (tik žymiai mažesniu mastu) marksizmo istorijos kontroversijas ir jo kryptių skirtumus. Paplitusi vadovėlinė nuostata teigia, kad vadinamasis Vakarų marksizmas perėmė subjektyvistines, kritines, o sovietinis marksizmas – objektyvistines („engelsiškasias“) marksizmo nuostatas, tačiau reali padėtis nėra tokia supaprastintai vienareikšmė. Palyginę Maskvoje plėtotą minėtąją „epistemologistų“ ir „ontologistų“ (kuri, kaip minėta, neabejotinai turi ir lietuviškųjų, tačiau čia nenagrinėjamų, atgarsių) bei lietuviškąją „subjektyvistų“ ir „objektyvistų“ prieštaras, galime išvelgti abiem joms bendrų bruožų: viena jų pusė („epistemologistai“ ir „subjektyvistai“) apibūdinantini epitetais „pažangūs“, „konstruktivūs“, „kūrybiški“, „liberalai“, „opozicionieriai“, o kita pusė („ontologistai“ ir „objektyvistai“) – „ortodoksai“, „dogmatikai“, „ideologai“, „sustabarėję“ ir pan.

Toliau pateiksime keletą subjektyviojo – objektyviojo veiksnio prieštaros konkrečių pavyzdžių. Kaip minėta, „objektyvizmui“ galima priskirti visą oficialiųjų marksizmo dogmų rinkinį („gryniausiu“ pavidalu randamą marksizmo vadovėliuose ir partijos ideologinių kadrų tekstuose) ir šioms dogmoms itin ištikimų marksistų (pvz., G. Zimano, A. Balsio, A. Gaidžio ir kt.) darbus, kuriuos čia vardyti nėra tikslinga. Tačiau būta konkrečių atvejų, kai vieno kurio filosofo negalima vienareikšmiškai patalpinti tik į vieną „lentyną“. Antai materialųjį pradą pabrėžti (taigi ir „objektyvistų“ pusėn stoti) linkęs ir E. Meškauskas mokyklos (kuri turėtų asocijuotis su konstruktyviu marksizmo variantu) narys A. Lozuraitis: „Marksizmo socialinė teorija išieities tašku žmogui suprasti laiko ne jo dvasinę, o materialinę veiklą“ (Lozuraitis 1986: 241). Apibūdindamas subjektyvaus veiksnio (istorijos dalyvių sąmonės, idėjų, motyvų ir pan.) vaidmenį istorijoje jis akivaizdžiai pirmenybę teikia objektyviam, materialiam veiksmui:

Todėl sąmonė, idėjos nėra savarankiškas istorijos veiksnys, pačios savaime istorijoje jos nieko nepakeičia. Net tos idėjos, kurios revoliucina visuomenę ir eina tam tikro socialinio judėjimo priešakyje, nėra šių procesų priežastis. Sąmonė istorijoje visuomet vėluoja, ji pajėgia išreikšti vien tai, kas realiai ar potencialiai jau yra (252).

Kita marksistė J. Morkūnienė individo kaip visapusiškos asmenybės raidą laiko „objektyviai apspręstu procesu“ (Morkūnienė 1977: 149). Kitaip sakant, prioritetą teikia ekonominėms ir socialinėms struktūroms, o individualų dvasi-

nį pradą traktuoja kaip priklausomą nuo šių struktūrų, jų formuojamą:

Geros materialinės gamybos sąlygos, kurios susidaro tik planingai reguliuojant visuomeninius santykius, rodo visuomenės pasiektą realaus humanizmo lygį. Visuomenės humaniškumą apibūdina tik abi šios sąlygos, kurioms esant sukuriama realūs pagrindai harmoningų interesų visuomenei ir visapusiškam kiekvieno individo vystymuisi (151).

J. Morkūnienės atvejis ypač įdomus ir paminėtinas ne dėl teorinio reikšmingumo, o dėl to, kad (kaip bebūtų keista) nurodytos jos išvalgos susilaukė kitų filosofų marksistų eksplicitinės kritikos: juk čia turime reikalą su oficialiojo, ideologiškai teisingo sovietinio marksizmo nuostata, o marksistų polemika, pasak jau minėto A. Lozuraičio, „neišvengiamai įgyja kaltinimo reikšmę“. Išėitų, kad šiuo atveju filosofai marksistai viešai kritikuoja oficialųjį, „objektyvistinį“, „engelsiškąjį“ marksizmą, negana to, nurodo konkretaus asmens konkretų tekstą: būta nemažai atvirktinės kritikos atvejų (kai „objektyvistai“ kritikuodavo, ir gana aštriai, „subjektyvistus“), tačiau čia aptariamoms rūšies kritika sovietmečiu buvusi nedažna ir visais atvejais beasmenė (neminint konkrečių pavardžių ir nurodant bendrąsias negatyvias marksizmo tendencijas). Taigi J. Morkūnienė priekaištaujama, kad jos straipsnyje

kiek vienpusiškai pristatoma skaitytojui marksistinė humanizmo samprata, nes, akcentuojant objektyvių sąlygų reikšmę humanizmo įgyvendinimui, tylomis apsinamas žmonių valingos veiklos, subjektyvių pastangų, asmenybės nuostatų vaidmuo, tikslo ir priemonių santykio

problema. Tai – trūkumas. Reikia daug dirbti, kad žmonės gerai suprastų, jog marksizmas tolimas nuo individo pastangų menkinimo (Kalenda, Darginavičienė 1979: 87).

Kritikos autoriai, deja, savosios nuostatos neargumentuoja, tik įvardija „objektyvizmą“ kaip trūkumą ir nurodo, kad marksizmas toks nėra.

Kalbant apie „subjektyvistus“, pirmiausia paminėtinas B. Kuzmickas. Jis straipsnyje, išspausdintame oficialiąja ideologija propagavusio Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto „teoriniame ir politiniame“ (taip skelbė paastraštė) žurnale *Komunistas*, aptardamas individo dvasinio pasaulio ugdymo socializme problemą, nagrinėjo objektyvių sąlygų ir subjektyvių veiksmų komunistiniame auklėjime vienovę. Dėstydamas standartinius marksizmo teiginius, autorius kai kur juos nežymiai, tačiau nedogmatiškai papildė: pavyzdžiui, pripažindamas objektyvių sąlygų prioritetą ugdant asmenybės dvasinį pasaulį ir apibrėždamas šias sąlygas kaip klasinę ekonominę visuomenės struktūrą, jis kartu išplečia jų apimtį pridurdamas, kad „tai ir artimiausia socialinė-psichologinė žmogaus gyvenimo aplinka, konkrečios jo darbo, buities ir poilsio sąlygos, tiesioginiai kontaktai su kitais žmonėmis“ (Kuzmickas 1977a: 41). Kitaip sakant, vadinamąjį objektyvųjį veiksnių, marksizme įprastai suprantamą kaip tam tikra makrostruktūra, papildydamas žmogaus realia mikroaplinka. Ypač svarbu tai, kad čia ypač pabrėžiama subjektyviojo veiksmo (asmenybės visuomeninio aktyvumo ir kūrybiškumo) svarba,

gana atvirai oponuojama oficialiajai ideologijai. Kalbant skirsnio pradžioje išdėstytais terminais, „mokslinio“ marksizmo stovyklos viduje demonstruojamos „kritinio“, „humanistinio“, taigi iš esmės vakarietiškojo, marksizmo nuostatos:

Marksizmas, pabrėždamas lemiamą visuomeninės būties vaidmenį žmonių sąmonės formavimuisi, anaip tol neišleidžia iš akių paties žmogaus, kaip subjekto, aktyvumo svarbos. Šitai reiškia, kad objektyvios sąlygos asmenybės dvasinį pasaulį veikia ne automatiškai, o žymia dalimi tik tiek, kiek žmogus yra subjektyviai pasiruošęs bei nusiteikęs tam poveikiui pasiduoti ar pasipriešinti, kiek jis sugeba tikrovės teikiamomis galimybėmis pasinaudoti. Be tokio subjektyvaus pasiruošimo, nusiteikimo ir pastangų kai kada nedaug ką žmogui duoda ir palankios gyvenimo sąlygos (45).

Marksizmo deterministinių, materialistinių, objektyvistinių aspektų nevengė kritikuoti ir marksistas J. Macevičius. Antai aptardamas marksistinę kultūros sampratą (žr. Macevičius 1976) jis skyrė materialinę ir dvasinę kultūrą. Priešingai įprastiems marksistiniams aiškinimams, čia labiau pabrėžiamas dvasinės kultūros autonomiškumas (marksistiniais terminais – santykinis savarankiškumas), kvestionuojamas automatiškas ekonominių veiksnių poveikis kultūrai, pažymima jos įtaka materialiajai kultūrai:

Savo ruožtu dvasinė kultūra turi grįžtamąjį poveikį materialinei kultūrai, tam tikros jos grandys gali spartinti arba lėtinti, stabdyti materialinės kultūros raidą. Be to, turėdamos santykinį savarankiškumą ir specifinius savo raidos dėsningumus, tam tikros dvasinės kultūros sritys turi savotišką autonomiškumą ir kartais

išsiveržia į priekį visuomenės kultūros raidoje (Macevičius 1976: 10).

J. Macevičius netiesiogiai pasisako prieš vulgarųjį kultūros redukcionizmą, taip pat subtiliai kvestionuoja ekonominių formacijų kaitos schemos taikymą kultūros istorijai tirti bei klasiškumo principo taikymą: pavyzdžiui, gamybinis santykius įvardijęs „pačiu svarbiausiu veiksmu, sąlygojančiu visas visuomenės kultūros sritis“, jis čia pat priduria, jog dvasinės kultūros procesai ir reiškiniai yra daug subtilesni nei visuomeninių ekonominių formacijų kaita. Panašiai kritikuojamas ir klasiškumo principas: pažymėjęs, kad „klasinės visuomenės sąlygomis dvasinės kultūros vertinime svarbiausias yra klasių pozicijų kriterijus“ (11), autorius čia pat žymiai susiaurina šio principo taikymo apimtį: „Tačiau klasinis vertinimo kriterijus negali būti vienodai taikomas visoms dvasinės kultūros sritims ir jų struktūrinėms dalims, o tam tikrais atvejais jį taikyti yra visiškai netikslinga ir beprasmė. Dalis muzikinės kultūros ir dailės kūrinių, mokslo veikalų neturi jokių klasių motyvų“ (ten pat). Taip pat J. Macevičius atmeta šiuolaikinio gamtamokslio ideologiškumą ir klasiš-

kumą: „Šiuo atveju mokslas, besireiškiantis kaip gamybinė jėga, neatlieka jokios ideologinės funkcijos ir negali būti vertinamas nei klasiniu, nei ideologiniu kriterijumi“ (ten pat).

Supažindindamas su K. Marxo materialistinio visuomenės (istorijos) supratimo ir pridėtosios vertės teorijomis bei dėstydamas visuomeninės sąmonės sampratą (žr. Macevičius 1968), šis autorius kritiškai pabrėžė, kad tarybinėje filosofijoje nepakankamai ištirtos visuomeninės psichologijos problemos: šios plotmės nepaisymas formuoja grubią ir schemišką visuomenės dvasinio gyvenimo sampratą. Nurodoma, kad svarbų vaidmenį visuomenės psichologijoje atlieka socialiniai ir nacionaliniai jausmai bei emocijos, žmonių papročiai, įpročiai bei tradicijos.

Nesiekdami kruopščiai mechaniškai suregistruoti visus „subjektyvizmo“ atvejus, tik konstatuosime, kad subjektyviojo veiksmo sureikšminimo tendencija reikšminga tuo, jog Lietuvos marksistinėje filosofijoje tai buvo tarsi „mikroįtrūkis“ marksizmo monolite, po truputį virtęs visai nemažu plyšiu marksizmui prieštaraujančioms prielaidoms skverbti, kurias žemiau ir aptarsime.

ANTIMARKSIZMO(?) APRAIŠKOS

Nemarksistinė oficialioji (t. y. viešai spausdinta) filosofija sovietmečio Lietuvoje buvo įvairialypė (nuo scholastinės ir šiuolaikinės katalikybės filosofijos tyrimų iki egzistencinio mąstymo ir analitinės bei fenomenologinės filosofijos problemų), dažnai originali ir vertinga,

tačiau reikia pabrėžti, kad jos „nemarksistškumas“ nereiškė „antimarksizmo“: vieša ir atvira konfrontacija su marksizmu buvo neįmanoma. Tyrinėdamas kurią nors filosofijos problemą, ypač turinčią vertybinį krūvį, kuris akivaizdžiai priešingas marksizmui (individo, sąmo-

nės, egzistencijos ar pan.), filosofas, nors ir netaikydamas marksistinių prielaidų, išlikdavo „vertybiškai neutralus“ tyrimo objekto atžvilgiu, t. y. neteigdavo, kad jis asmeniškai laiko nemarksistinės filosofijos teorijas „teisingiausiomis“: šiam neutralumui sustiprinti teksto pabaigoje dažnai būdavo pridėdama ritualinė frazė: „geriausiai šią problemą išsprendė marksistinė filosofija“.

Tačiau pamėginę to meto spausdintuose tekstuose aptikti nors ir nežymių, tačiau visgi antimarksistinių, mąstymo elementų ar idėjų užuomazgų, jų neabejotinai rasime. Toliau glaustai pristatysime keletą tokių antimarksizmo apraiškų, rastų jau minėto B. Kuzmicko straipsniuose, kurie ir tuomet, ir dabar laikomi „mokslo populiarinimo“ tekstais: tai publikacijos ne akademinuose, o kultūrinuose ir kituose plačiau publikai skirtuose leidiniuose. Sovietmečiu šio žanro filosofinius tekstus gausiai spausdino žurnalai *Kultūros barai*, *Šeima*, *Švyturys*, *Sveikatos apsauga*, *Literatūra ir menas* ir kt. Nors didelė dalis tokių tekstų buvo skirta ideologiškai auklėti „platųjį skaitytoją“ – diegti jam komunistinės dorovės ir sąmoningumo skiepus – tačiau, kad ir kaip paradoksaliai atrodytų, būtent mokslo populiarinimo literatūroje radosi ir tokio auklėjimo bei sovietinės sistemos ir kultūros apskritai kritikos, su oficialiąja ideologija visiškai nesuderinamų ar net jai prieštaraujančių teiginių. Toks fenomenas nėra tik sovietmečio Lietuvos filosofinės kultūros išskirtinis bruožas, jis būdingas visai tuometinei Sovietų Sąjungai. Antai žymus sovietologas E. van der Zweerde kritikuoja nuomonę, kad nemarksistinė filosofinė mintis SSRS galė-

jusi egzistuoti tik kaip opozicija sovietinei filosofijai – kažkur gilame pogrindyje, savilaidos tekstuose ir pan.: „Oficialumo ir neoficialumo ribos buvo peržengiamos atskirų filosofų, ir kai kurie iš jų buvo abiejose ribų pusėse vienu metu“ (Zweerde 1997: 28). Tai tinka ir mūsų aptariamam B. Kuzmicko atvejui: jis negali būti laikomas marksistu, nes savo moksliniuose tyrimuose (krikščionybės filosofijos istorijos, filosofijos antropologijos ir kt.) nesirėmė marksizmo metodologiniais principais, tačiau, kaip matėme ankstesniame skirsnyje, paskelbė ir marksistinės problematikos populiarinimo darbų. Pastaruosiuose itin ryškios subjektyvistinės, humanistinės, kritinės marksizmo tendencijos kituose (žemiau nagrinėjamuose) šio autoriaus darbuose peržengia marksizmo ribas ir perauga į sunkiai paslepiamą priešišumą marksizmui: taigi antimarksistiniai elementai sovietmečio oficialiajame diskurse traktuotini kaip „subjektyvizmo“ tendencijos marksizme nuosekli tąsa.

Taigi B. Kuzmickas, savo gausiuose minėto žanro tekstuose nagrinėdamas individo, dorovinės sąmonės, dorovinio ugdymo, dvasinės kultūros, kūrybingumo ir pan. problemas, nevengė pateikti kritiškų pastabų apie oficialiąją ideologiją ir sistemos puoselėjamas vertybes (žinoma, adresatas tiesiogiai nebuvo įvardijamas), priešindamas joms individualumą, sąmoningumą, vidinės laisvės, dvasingumo, kūrybiškumo puoselėjimą ir kitas antimarksistines nuostatas.

Antai aptardamas jaunimo dvasinį ugdymą, jis atmetė abstrakčių idealų taisyklą, nagrinėjo jaunimo dvasinės kultūros pasireiškimą būdus, kritikavo ma-

terialinės gamybos ir technikos sureikšminimą, nurodė būtinybę toleruoti jaunimo saviraiškos formas (žr. Kuzmickas 1970). Kitame straipsnyje B. Kuzmickas populiariai (ir iš esmės antimarksistiškai) aiškino apie individualią dorovinę sąmonę – subjektyvų supratimą apie dorovines normas ir vertybes, ypač pabrėžė dorovinės sąmonės vidinį, dvasinį aspektą (individualų dvasinį pasaulį, spontaniškumą, žmogaus dvasinį aktyvumą, asmenines pastangas, atsakomybę); čia kritikuojami marksistiniai bandymai šią sąmonę traktuoti tik visuomeniniu aspektu:

Laikantis požiūrio, kad dorovės paskirtis yra tik ta, jog individas būtų kuo geriau „priderinamas“ prie visuomenės ar kolektyvo, sulaikomas nuo to, kas pastariesiems nenaudinga, bus nelengva suprasti, kuo dorovė skiriasi nuo teisės, nuo administracinės drausmės reikalavimų. Be to, kils abejonė, ar dorovė pastaruosius papildo kuo nors nauju (Kuzmickas 1976: 13).

Tokios dorovės traktuotės antimarksistiškumas labiausiai ryškus svarstant dorovės pagrindo problemą: jei marksistams dorovė pirmiausia yra visuomeninis reiškinyš, tai B. Kuzmickas šį pagrindą traktuoja subjektyvistškai, ieško dorovingumo „vidinės atramos“, „individualių šaknų“, „subjektyvaus sąžiningumo“ (žr. 14). Toks dorovės subjektyviojo veiksnio pabrėžimas neišvengiamai veda link opozicijos tuomet plačiai propaguotai komunistinio dorovinio auklėjimo sampratai: „Dėl to etiškai auklėjant jaunimą svarbu ne tik įkvėpti jam pagarbą, atsidadimą visuomenės interesams ir visuomeninėms pareigoms. Nemažiau svarbu ugdyti sąžiningumą ir ištikimybę

sau pačiam, atsakingumą už savo gyvenimą ir savo likimą“ (ten pat).

Kitame straipsnyje, priešingai komunistinės ideologijos skelbiamai naujos (komunistinės) visapusiškai harmoningos asmenybės ir visuomenės sukūrimo programai, filosofas teigė, kad idiliškai harmoningi žmonių santykiai yra utopija: reikia ugdyti ne unifikuotas, o individualizuotas asmenybes, todėl tam tikra nederinė, konfliktiškumas yra ir bus natūralus žmonių santykių bruožas. B. Kuzmickas ypač pabrėžė žmonių bendravimo reikšmę, teigė, kad apie visuomenės dorovinę kultūrą byloja ne konfliktų stoka, o jų pasekmės. Čia netiesiogiai kritikuojama sovietinė sistema dėl dvasinio gyvenimo niveliacijos (žr. Kuzmickas 1977b). Visuomenės dorovinės kultūros problemą autorius apibrėžė kaip idealių moralės reikalavimų santykį su realia žmonių dorove. B. Kuzmickas netiesiogiai prieštarauja marksistinei redukcionistinei ir deterministinei dorovės sampratai ir pasisako už dorovės savarankiškumą ir autonomiškumą, dorovės reikalavimų viršenybę ekonominių ir politinių tikslų požiūriu, pabrėžia individo autonomiją ir orumą – tokie teiginiai laikytini itin nekonformistiniais tuometiniame socialiniame politiniame kontekste.

Aiškindamas filosofijos specifiką, jos visuomeninį vaidmenį B. Kuzmickas apžvelgė filosofijos tyrimų padėtį Lietuvoje. Ypač svarbu tai, kad čia netiesiogiai polemizuojama ir su marksistine (apskritai), ir su E. Meškausko bei jo mokinių plėtojama (konkrečiai) filosofijos sampratomis, pirmiausia pabrėžiančiomis jos metodologinį, o taip pat ir pasaulėžiūrinį ideologinį vaidmenį. B. Kuzmickas teigia, kad tai neišsemia filosofijos es-

mės, kad derėtų įvairiapusiškiau suprasti metodologinį filosofijos aspektą, siūlo atsižvelgti pirmiausia į filosofijos įvairiapusišką kultūrinį vaidmenį. Priešingai marksizmui, autorius pabrėžia filosofijos autonomiškumą, ją siūlo traktuoti kaip savitą dvasinės kultūros reiškinį, apibrėžti kaip žmogaus santykio su tikrove racionalų tyrimą bendriausiais aspektais. Filosofijos vienu svarbiausių bruožų autorius įvardija probleminio, savarankiško, kūrybiško, atviro (!), doroviškai atsakingo mąstymo žadinimą, atmeta utilitarinį filosofijos ir jos visuomeninio vaidmens supratimą (žr. Kuzmickas 1978: 30–31). Tokioje filosofijos sampratoje taip pat aiškiai pabrėžiama subjektyviojo veiksnio svarba:

Asmenybiškam mąstymui būdinga tai, kad jis nesiekia eliminuoti mąstytojo subjektyvumo (individualaus ir istoriško), jo subjektyvaus santykio su tikrove (kituose moksluose to maksimaliai siekiama). Priešingai, filosofavimas mąstytojo subjektyvumą, jo asmenybiškumą netgi implikuoja kaip būtiną kūrybiškumo prielaidą... (32).

Į šiuos samprotavimus apie filosofijos statusą žvelgdami pro marksistinius filosofijos partiškumo koncepcijos akinius, pastebėtume, kad čia išdėstyta marksizmui priešinga pažiūra, kuri marksistinė terminija vadinama „subjektyviuoju idealizmu“, o šiulaikinės jo apraiškos laikytos nesutaikomu ideologiniu marksizmo priešū. V. Leninas yra skyręs daugybę savo veikalų puslapių (ir tiek pat sodrių epitetų) tokiam subjektyvizmui (iš kurio kylas agnosticizmas, voliuntarizmas ir pan.) kritikuoti. Istorikas A. Šukys, aptardamas individualumo, asmeniškumo

nuostatą sovietmečio literatū, menininkų ir kitų kultūrininkų darbuose, ją laiko alternatyva ar tam tikra asmens opozicija režimui (žr. Šukys 2012: 41).

Siekdami labiau išryškinti anksčiau aptartų nuostatų priešingumą marksizmui, pateiksime oficialiosios ideologijos suformuluotą dvasingumo, dvasinės kultūros, kūrybingumo ir pan. versiją, pirmiausia randamą ideologijos sritį kuravusių partijos darbuotojų tekstuose ir marksizmo-leninizmo vadovėliuose. Antai vieno iš oficialiosios ideologijos formuotojų J. Lazausko kultūros sampratoje aiškiai pabrėžiamas materialusis aspektas, t. y. bazės prioritetas antstato atžvilgiu, taip pat ryškiai teigiamas kultūros klasiškumo principas:

Nėra „gryno“ dvasinės kultūros pavaldalo. Ji visada vienaip ar kitaip susijusi su materialine kultūra – nenutrūkstamu procesu, kuriam vykstant, kuriamos, paskirstomos ir naudojamos medžiaginės gėrybės <...>. Kūrybinis darbas, nesiremiaš materialine baze, tėra abstrakcija. Tiesa, dvasinė kultūra nekinta automatiškai sekdamama materialiuoju pagrindu, bet vis dėlto yra nuo jo priklausoma: materialinių gėrybių kūrimo procesas yra pagrindas ir šaltinis vystytis dvasinei kultūrai. <...> Klasinėje visuomenėje dvasinė kultūra savo idėjiniu turiniu ir praktiniu kryptingumu yra klasinio pobūdžio (Lazauskas 1976: 18).

Nurodoma, kad viešpataujančiai klasei priklauso ir prioritetas formuojant dvasinės sferos idėjas. Socializmo sukurta dvasinė kultūra traktuojama kaip „neatsiejama naujos – socialistinės – gyvenmenos sudėtinė dalis“, kuriai būdinga visiškas marksistinės-lenininės ideologijos ir mokslinės (t. y. marksistinės-mate-

rialistinės) pasaulėžiūros viešpatavimas. Pagrindinis jos raidos tikslas – ilgainiui virsti komunistine dvasine kultūra (žr. 19). Išdėstyti samprotavimai iš esmės yra ilgamečio mokslinio komunizmo vadovėlio skirsnio apie socialistinės visuomenės dvasinę kultūrą (žr. Fedosejevas 1985: 338–348) santrauka. Nors „subjektyviojo veiksnio“ sąvoka ir figūruoja marksistinėje terminijoje, tačiau subjektyvumas čia dažnai traktuojamas ne individualistiškai, o kolektyvistiskai, pavyzdžiui:

Taigi socialinis pažinimas turi skaitytis ir su tuo, kad iš visuomenės istorijos neįmanoma pašalinti subjektyvaus veiksnio – žmonių veiklos, ir su tuo, kad šis veiksnys nėra atskiri individai ir jų tikslai. <...> Taigi marksizmo socialinė metodologija remiasi tuo, kad subjektyvusis istorijos veiksnys – tai ne atskirų individų, o visos visuomenės tikslai (Lozuraitis 1986: 41–42).

Apibendrinant visus šiame skirsnyje pateiktus samprotavimus pastebėtina, kad jų priešingumą marksizmui ypač išryškina tai, jog, kaip buvo minėta skirsnio pradžioje, jie išdėstyti ne neutralia forma, bet (1) vienaip ar kitaip polemizuojant su marksizmu arba (2) formuluojant marksistinei ideologijai alternatyvias ugdymo programas ar filosofavimo sampratas. E. van der Zweerde pažymi, kad sovietinė filosofinė kultūra, kaip ir bet kuri kita, yra grindžiama tam

tikra metateorija, kuri apibrėžia filosofavimo pobūdį ir paskirtį, filosofijos poveikį visuomeniniam gyvenimui ir kitoms kultūros sritims, motyvuoja filosofų veiklą, nustato jos tikslus ir būdus (žr. Zweerde 1997: 27). Sovietinės filosofinės kultūros metateorijos vaidmenį atliko marksizmas-leninizmas.

Vadinasi, filosofijos oficialiosios ideologijos egzistavimas eliminuoja filosofijos alternatyvias koncepcijas ir bet kokias rimtas metafilosofines diskusijas. Tai buvo viena iš priežasčių, dėl kurios sovietinė filosofinė kultūra darė monolitiškumo ir senamadiškumo įspūdį, labiau primindama kumuliatyvų pozityvistinį mokslą nei nesuderinamų nuostatų atžalyną [*breeding ground of mutually exclusive positions*] (ten pat).

Apartoči B. Kuzmicko „asmenybiško filosofavimo“ samprata, išdėstyta polemizuojant su marksistiniu filosofijos supratimu (netgi su skirtingomis jo variacijomis vienu metu), akivaizdžiai traktuotina kaip bandymo steigti metafilosofines diskusijas ir formuluoti alternatyvią filosofijos koncepciją (kuri suprastina ne vien tik kaip neįpareigojantis pasvarstymas, bet ir kaip kvietimas ją praktiškai kultivuoti, papildyti nusistovėjusius sovietinės filosofijos kanonus) atvejį, praturtinęs minėtąją monolitišką filosofinę kultūrą tam tikru metafilosofiniu pliuralizmu.

IŠVADOS

Tyrimas identifikavo šešias Lietuvos marksizmo prieštarų grupes: „epistemologistų“ ir „ontologistų“, „subjektyvistų“ ir „objektyvistų“ prieštaras, formaliosios

ir dialektinės logikos konfrontaciją, mokslo ir technikos bei jų pažangos statuso prieštarigus svarstymus, šiuolaikinės buržuazinės filosofijos kritikos bei mark-

sistinio ateizmo metodologinių principų kontroversijas. Daugelį jų sukėlė stalinistinio laikotarpio dogmų (pvz., partiškumo principas, ideologinės kovos su klasiiniais priešais aspektas, su juo susijęs teorinių nuostatų tendencingumo pateisinimas, filosofijos, kaip šios kovos praktinio įrankio, samprata, kapitalistinio ir sovietinio mokslo supriešinimas ir pan.) sustabarėjusių adeptų susidūrimas su besikeičiančia sovietine filosofine kultūra.

Dažniausiai sovietinio marksizmo oficialioji versija buvo linkusi izoliuoti ir sureikšminti objektyvųjį (bazė, makrostruktūra, materialumas, determinacija ir pan.), o kai kurie kūrybiškiau mąščiusieji marksistai – subjektyvųjį (idealumas, individualumas, subjektas, laisvė, mikrostruktūra, antstatas ir pan.) veiksnį. Deterministinę („objektyvistinę“, „mokslinę“, „struktūralistinę“) marksizmo interpretacijos kryptį nustatė F. Engelsas ir kiti, ji buvo vyraujanti marksizmo forma II internacionalo laikotarpiu. Jai priešingas „subjektyvistinis“, arba „humanistinis“, „voliuntaristinis“, „kritinis“ marksizmas, plėtotas pirmiausia G. Lukácso, K. Korschio ir kt., vėliau – Vakarų marksizmo atstovų. Lietuvoje „subjektyviz-

mui“ priskirtinuose tekstuose pabrėžiama subjektyviojo veiksnio (asmenybės visuomeninio aktyvumo, kūrybiškumo, individualumo ir pan.) svarba, gana atvira oponuojama oficialiajai ideologijai.

Antimarksistiniai elementai sovietmečio oficialiajame diskurse (randami B. Kuzmicko populiariuose straipsniuose) traktuotini kaip „subjektyvizmo“ tendencijos marksizme nuosekli tąsa. Priešingumą marksizmui ypač išryškina jų išdėstymas vienaip ar kitaip polemizuojant su marksizmu arba formuluojant marksistinei ideologijai alternatyvias ugdymo programas ar filosofavimo sampratas. B. Kuzmickas netiesiogiai prieštarauja marksistinei redukcionistinei ir deterministinei dorovės sampratai ir pasisako už dorovės savarankiškumą ir autonomiškumą, dorovės reikalavimų viršenybę ekonominių ir politinių tikslų požiūriu, pabrėžia individo autonomiją ir orumą. B. Kuzmicko „asmenybiško filosofavimo“ samprata, išdėstyta polemizuojant su marksistiniu filosofijos supratimu, traktuotina kaip bandymas steigti metafilosofines diskusijas ir formuluoti alternatyvią filosofijos koncepciją.

Literatūra

- Afanasjevas Viktoras. 1961. *Marksistinės filosofijos pagrindai: Populiarus vadovėlis*. Iš rusų k. vertė M. Bernatavičius ir B. Saulis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Fedosejevas Piotras (ir kt.). 1985. *Mokslinis komunizmas: Vadovėlis*. Iš rusų k. vertė J. Montrimas ir A. Maciukas. Vilnius: Mintis.
- Gouldner Alwin W. 1980. *The Two Marxisms: Contradictions and Anomalies in the Development of Theory*. London: The Macmillan Press.
- Graham Loren R. 1987. *Science, Philosophy, and Human Behavior in the Soviet Union*. New York: Columbia University Press.
- Kabelka Gintaras. 2016. *Lietuvos filosofijos istoriografija*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kabelka Gintaras. 2019. *Lietuvos filosofija sovietmečiu, Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai. IV tomas: Sovietinis laikotarpis 1945–1989*. Sud. G. Kabelka: 503–545. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

- Kalenda Česlovas, Darginavičienė Adelė. 1979. Humanizmas ir asmenybės dora, *Komunistas* 5: 85–87.
- Kuzmickas Bronius. 1970. Jaunimas ir dvasinė kultūra, *Kultūros barai* 3: 48–49.
- Kuzmickas Bronius. 1976. Žmogaus dorovinė sąmonė, *Kultūros barai* 2: 12–14.
- Kuzmickas Bronius. 1977a. Tarybinio žmogaus dvasinis pasaulis, *Komunistas* 7: 40–46.
- Kuzmickas Bronius. 1977b. Konfliktai ar pseudo-konfliktai? *Literatūra ir menas* 05 14: 7.
- Kuzmickas Bronius. 1978. Filosofija kaip kultūros reiškiny, *Kultūros barai* 5: 30–33.
- Lazauskas Justinas. 1976. Socialistinės kultūros samprata, *Kultūros barai* 9: 17–19.
- Lozuraitis Albinas. 1986. *Metodologiniai marksistinės socialinės filosofijos bruožai*. Vilnius: Mintis.
- Lozuraitis Albinas. 1989. Tikros filosofijos ilgesys, *Literatūra ir menas* 07 08: 2–3.
- Macevičius Jonas. 1968. Didysis K. Markso atradimas, *Tiesa* 05 04.
- Macevičius Jonas. 1976. Kai kurie kultūros vertinimo kriterijai, *Kultūros barai* 12: 10–12.
- Morkūnienė Jūratė. 1977. Realusis humanizmas, *Etika ir humanizmas: Etikos etюдai*–1. Ats. red. V. Žemaitis: 136–161. Vilnius: Mintis.
- Ritzer George. 2007. *Modern Sociological Theory*. New York: McGraw-Hill Education.
- Šukys Aurimas. 2012. *Intelektualių alternatyvi veikla sovietų Lietuvoje (1956–1988)*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Vihalemm Rein. 2010. Theoretical Philosophy and Philosophy of Science in Soviet Times: Some Remarks on the Example of Estonia, 1960–1990, *Studia Philosophica Estonica* 3(2): 200–232.
- Walicki Andrzej. 2005. *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę: Komunizmo utopijos istorija*. Iš lenkų k. vertė K. Uscila. Vilnius: Mintis.
- Zweerde van der Evert. 1997. *Soviet Historiography of Philosophy: Istoriko-filosofskaja Nauka*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Глезерман Г. Е. 1973. *Исторический материализм и развитие социалистического общества*. Москва: Политиздат.
- Кузнецов Н. 2011. Субъективное и объективное в этике марксизма, *Вестник СПбГУ*, Сер. 6, Вып. 2: 31–37.